

МЕТОДИ ВРЕДНОВАЊА НАУЧНИХ ЧАСОПИСА - УПОТРЕБА И ЗЛОУПОТРЕБА

Перо Шипка

Центар за евалуацију у образовању и науци

САЖЕТАК

У раду се даје критички преглед метода вредновања часописа. Прегледом је обухваћена истраживачка литература из ове области, као и пракса вредновања часописа у развијеним научним срединама. Подродније је описан, илустриран и прокоментаришан систем праћења и вредновања часописа у Србији. Занимљиви су евидентирани најважнији нови облици злоупотреба у овој области и основни видови заштите од злоупотреба какви се практикују у свету. Напомена су сугерисане мере које имају за циљ сузбијање злоупотреба у систему вредновања часописа у Србији, чиме би се оклониле главне препреке на путу унапређења домаће научне публикације и њене интеграције у европски научни простор.

ABSTRACT

The paper provides a critical review of methods for the journals evaluation. The review covers the research literature in this area, as well as the practice of evaluating scientific journals in well-developed scientific environments. The system of monitoring and evaluation of journals in Serbia is described, illustrated and commented in some more details. In addition, the most important newer forms of abuse in this area, as well as basic forms of preventing the abuses that are practiced worldwide are characterized. Finally, the measures aimed at combating abuses in the system of evaluation of the journals in Serbia are suggested, which would remove the main obstacle to improving the country's research publishing and its integration into the European research area.

УВОД

Вредновање часописа предмет је изузетно великог броја истраживања. У протеклих пола века таквих студија било је више него оних посвећених свим преосталим научним ентитетима (истраживачима, институцијама, итд.) укупно. То је свакако зато што су они по себи важни, али и зато што се посредно користе за вредновање других актера у науци. Научни часописи су «место где се укрштају сви путеви у науци» [1]. Узети заједно, они чине фондус науке, неку врсту складишта, додуше неуређеног, укупног научног сазнања. Практично сваки вид научног доприноса пре или касније бива описан и преиспитан у радовима објављеним у научним часописима.

То у некој мери важи и за часописе који се издају у мање развијеним научним срединама, што Србија јесте. Међутим, у таквом окружењу часописи су мање научни, а више едукативни извори, средства за унапређење професионализма и платформе за међународну промоцију резултата локалних истраживања. Стога многе земље тзв. научне периферије финансирају научне часописе из јавних извора. Инвестиције те врсте имају бројне позитивне ефекте, од подстицања међународне научне сарадње до доприноса привредном и друштвеном развоју. Часописи малих средина који се уздигну до највишег међународног нивоа и доспеју на пописе секундарних публикација какве се користе за поређење земаља и универзитета директно доприносе учинку средине у којој се објављују, пошто су у њима аутори те средине по правилу заступљени у већој мери.

1. Методи вредновања часописа

У научној јавности постоји задовољавајућа сагласност око тога шта је то што неке часописе чини вреднијима, односно квалитетнијима. Сматра се да такви часописи морају имати компетентно и посвећено уредништво, високе критеријуме за одабир рукописа, квалитетно рецензирање и врхунско техничко обликовање радова, сагласно међународним стандардима.

Часописи који се препознају као такви имају скупљу претплатну цену и лакше се прихватају на индексирање у престижним светским базама, а радови објављени у њима примају се у научној јавности с већим поверењем и цитирају више у другим часописима. Међутим, не постоји сагласност око тога који од ових и сличних квалитета су колико важни, а посебно не око тога који од бројних могућих индикатора их најбоље одражавају. Отуда одређене разлике у методима вредновања часописа. Традиционално се разликују две групе метода: квалитативни, односно методи субјективне процене и квантитативни, односно објективни или библиометријски методи. Две групе метода нису строго разграничене.

1.1. Квалитативни методи - експертска процена

Експертиза квалитета часописа у истраживачкој пракси темељи се углавном на увиду у квалитет у њима објављених радова. Процењују се веома различите димензије квалитета. Тако су у једној раној анализи часописа из области библиотечко-информатичких наука оцењивани истраживачки нацрт, дубина захвата, ригорозност, дескриптивност наспрам аналитичности, релевантност, усредсређеност наспрам уопштености, применљивост, релевантност и актуелност референци, јасноћа мишљења и нека друга својства ужег обима [2]. У једној другој студији одабрана су шири и битно различита мерила из исте области: иновативност података, општи академски ниво, теоријска заснованост, продуктивност у смислу промоције сазнања, прикладност методологије, укључујући обраду података, итд.[3].

Број и дефиниција процењиваних својстава може очигледно неограничено да варира. Већ из тога препознаје се слабост овог метода вредновања: сувише је осетљив на дефиницију предмета процене и схватање предмета процене од стране процењивача.

Број процењивача може такође веома да варира. Када је тај број велик, говоримо о панелу експерата (expert surveys; publication forum systems). На тај начин рутински се вреднују часописи у многим земљама, нпр. Аустралији, Данској и Норвешкој. У неким земљама, попут Финске, такви пописи обухватају поред часописа и конференцијске зборнике и монографије [4].

Коначни резултати експертског вредновања дају се обично у форми пописа часописа разврстаних у одређени број ранжираних категорија (разреда). Могу се наћи под различитим називима, као «листе квалитета часописа», «основне оцене часописа» (cardinal ratings of journals), «листе кључних часописа» (core journals lists), итд. Већина има сасвим ограничен број разреда, ретко више од пет, најчешће три, па је у употреби и термин АБЦ листе, чиме се уједно сугерише да је реч о квалитативној класификацији. Овај вид вредновања часописа популаран је углавном само у друштвено-хуманистичким наукама. У неким дисциплинама из те широке области, нпр. менаџменту,

постоји чак по десетак различитих листа исте амбиције - да покрију целокупан међународни издавачки простор. Листе генерално подбуђују мноштво контроверзи, тако да ниједна од њих није широко прихваћена. посебно не у сврхе вредновања група и појединаца. Узгред, то једнако важи и за тзв. ЕРИХ листу [5], која се, на жалост, ненаменски користи у Србији.

1.2. Квантитативни (библиометријски) методи

Квантитативни поступци уживају већи углед међу истраживачима, посебно онима из области тзв. тврдих научних дисциплина. То је природно, јер је мерење у форми квантификације иманентно научном методу.

1.2.1. Мерила утицајности

У протеклих пола века у вредновању часописа поступно је успостављена доминација цитатних индекса и тзв. импакт фактора (ИФ), продуката Института за научна информације из Филаделфије, САД, (касније Thomson Scientific, сада Thomson Reuters). Два процеса су недавно унеколико променила то стање: прво, убрзани развој нових цитатних база података које су у односу на оригиналне цитатне индексе, или конкурентни (Scopus, Google Scholar), или комплементарни (национални цитатни индекси) и, друго, нагли пораст броја показатеља сличних (класичном) ИФ. Нови индикатори су настали као резултат непрестано обнављаних приговора на рачун ИФ. О томе постоји изузетно опсежна истраживачка и прегледна литература [6], укључујући радове на нашем језику [7]. Овај рад се не дави тим контроверзама. Мора се међутим констатовати да је с појавом нових индикатора ИФ можда изгубио монопол, али не и водећу улогу у области вредновања часописа. То је првенствено захваљујући његовој једноставности: ИФ је прост просек цитираности радова једног часописа. Мањкавости које има, нпр. велике варијације међу часописима из разних области науке, лако су надокнадиве, у овом случају вредновањем часописа унутар сваке од тих области понаособ.

1.2.2. Мерила библиометријског квалитета

Одавно су препознате неке карактеристике формалног статуса часописа које су повезане с њиховим опаженим квалитетом. Ronald Rousseau, један од водећих аутора у овој области, набраја десет таквих својстава [8]:

- (1) високи стандарди прихватања радова (стопа одбацивања),
- (2) дисциплинарна и географска репрезентативност уредништва,
- (3) употреба критичког система рецензирања,
- (4) ажурност издавања,
- (5) покривеност главним сервисима апстраховања и индексирања,
- (6) висок ниво поверења од стране научника који користе часопис,

- (7) висока учесталост навођења другим часописима (импакт),
- (8) опремање радова сажецима на енглеском језику,
- (9) навођење адресе аутора и
- (10) обезбеђивање комплетних библиографских информација

Нека од ових својстава традиционално се користе као индикатори вредности часописа. Скоро се искључиво третирају као квалитативна мерила. У том облику користи их и Thomson Reuters, али не за вредновање индексираних часописа, већ као критеријуме за прихватање часописа на индексирање. Због великог значаја те врсте, критеријуми Thomson Reuters-а су уграђени у први модел библиометријског вредновања домаћих часописа [9], а затим и примењени у првој апликацији те намене [10]. Притом су операционализован и квантификовани. Такође им је придодато неколико класичних библиометријских варијабли, као што је размер часописа и монографија у референцама радова (journal-to-monograph ratio), што је показатељ који је претходно успешно коришћен у сцијентометријским истраживањима на југословенском простору [11].

Квантификовани индикатори библиометријског квалитета више поштују истраживачи који проучавају квалитет “малих” часописа, односно часописа земаља у развоју и транзицији [12,13]. Насупрот томе, они који се баве врхунским часописима не држе до њих и понекад их експлицитно одбацују [14]. То је разумљиво, пошто престижни светски часописи варирају на овим индикаторима у веома уском опсегу.

1.3. Предности и недостаци

Процена часописа на основу експертског мишљења је субјективна. Зато се она у односу на библиометријска мерила сматра потенцијално валиднијом, односно релевантнијом, али свакако мање објективном и поузданом. Заговорници експертизе систематски пренаглашавају њене предности и из тзв. политичких разлога. Уз остало, радо се наводи да она чува аутономију и самоуправу научне заједнице [15]. Други то виде као покушај да се затвори пут увођењу транспарентности и јавне одговорности у овом простору. Но, главни проблем је у томе што процена, ако је заиста експертска, мора бити скупа. Понајвише због тога, експертизе квалитета часописа скоро искључиво се обављају само за истраживачке потребе и на ограниченим узорцима часописа, дакле, једнократно и пригодно. Висока цена представља ненадокнадиво ограничење, пошто у практичној евалуацији постоји потреба за сталним надгледањем (мониторингом) квалитета часописа због знатних годишњих варијација.

Све у свему, библиометријска цитатна анализа и даље представља метод избора за вредновање часописа. То никако не значи да тај метод нема

слабости. Тога су свесни чак и сами произвођачи цитатних индекса указујући на потребу да се ИФ не користи по аутоматизму, «здрово за готово». Најдиректније се обесхрабрује то да се ИФ часописа придружује радовима и користи за вредновање појединаца - истраживача. Многи аутори указују на потребу да се експертска процена користи као додатак квантитативним мерилима заснованим на статистици [4]. Једнако тако, методи субјективне процене квантификују се у све већој мери [16]. Процењују се све ужа својства, користе нумеричке скале, добијени бодови се диференцијално пондеришу, а часописи се рангирају. Чак се процењивачима у поступку оцењивања рутински сервирају подаци о импакту часописа.

Квантификацијом квалитативног оцењивања и обратно, увођењем коректива у квантитативна мерила, успешно се обједињавају предности објективних и субјективних метода [17]. Скоро би се могло рећи да је подела на квалитативне и квантитативне методе постала условна, односно да је традиционална дихотомија те врсте у овој области више теоријска и реторичка него реална.

2. Вредновање часописа у Србији

2.1. Програм праћења и вредновања часописа

Програм систематског праћења и вредновања часописа спроводи се у Србији континуирано од 2003. године. Програм се у целини финансира средствима министарства у Влади Србије надлежног за науку и технолошки развој. Спроводи га Центар за евалуацију у образовању и науци (ЦЕОН), независна, непрофитна организација из Београда.

Непосредна намена програма је да за потребе Министарства и његових тела понуди тзв. прелиминарну категоризацију часописа. Намена је, такође, да Министарству, али и другим (су)финансијерима часописа, обезбеди информације о квалитету часописа, корисне за одлуку о подршци и обиму подршке.

Истовремено је сврха програма да уређивачким одборима, односно издавачима часописа обезбеди информације употребљиве за обликовање издавачке политике и праћење њених ефеката. Из података те врсте такође се види у којој мери часописи задовољавају међународне стандарде и услове за индексирање у међународним базама података.

На послетку, резултати се користе као основа за промоцију домаћих часописа. У оквиру посебног програма и посебне процедуре (Approved Recommendation) часописи највишег квалитета, истовремено интернационализовани у највећој мери, препоручују се за реферисање у водећим светским базама и индексима.

врста	назив и опис
Домаћа цитираност (СЦИ индекс)	цитираност у СЦИИндексу , тј. укупан број цитата у домаћим часописима добијен назначене године (независно од године издања цитираног рада)
	хетероцитираност у СЦИИндексу , тј. укупан број цитата добијених назначене године у другим домаћим часописима (независно од године издања цитираног рада)
међународна цитираност (SCI, SSCI и A&HCI)	цитираност у ISI индексима , тј. број цитата добијених у часописима ISI назначене године (независно од године издања цитираног рада)
	цитираност у ISI индексима заснована на ауторским аутоцитатима , тј. број цитата у часописима ISI добијених назначене године од домаћих аутора када цитирају сопствени рад (независно од године издања цитираног рада)
	цитираност у ISI индексима заснована на цитатима домаћих аутора , тј. број цитата у часописима ISI добијених назначене године од домаћих аутора када цитирају рад који није њихов, односно у чијем ауторском тиму нису учествовали (независно од године издања цитираног рада)
	цитираност у ISI индексима заснована на цитатима иностраних аутора , тј. број цитата у часописима ISI добијених назначене године од иностраних аутора (независно од године издања цитираног рада и тога да ли цитирају сопствени рад)
импакт фактор	Импакт фактор два , тј. укупан број цитата добијених назначене године за радове објављене у претходне две године, подељен бројем радова објављених у часопису у том истом периоду, при чему се цитати остварени у часописима ISI пре сумације пондеришу по формули: ISI <i>a</i> -цитат = 2, ISI <i>x</i> -цитат = 3, ISI <i>u</i> -цитат = 5
	Импакт фактор пет , тј. укупан број хетероцитата добијених назначене године за радове објављене у претходних пет година, подељен бројем радова објављених у часопису у том истом периоду, при чему се цитати остварени у часописима ISI пре сумације пондеришу по формули: ISI <i>a</i> -цитат = 2, ISI <i>x</i> -цитат = 3, ISI <i>u</i> -цитат = 5

Табела 1. Показатељи утицајности часописа

2.1.1. Мере утицајности

У оквиру програма праћења и вредновања часописа утврђује се већи број показатеља утицајности часописа (табела 1). Као информациони извори користе се СЦИИндекс: Српски цитатни индекс [18] и Web of Science. Поред једноставних показатеља утицајности (сирове цитираности) генеришу се и две врсте импакт фактора, с тзв. цитатним прозорима од две и пет година. Оба импакта обједињавају цитираност остварену у домаћим и међународним часописима. Приликом сумације међународни (WoS) цитати се вреднују више. Формула за пондерисање обилато фаворизује оне WoS цитате који су “добијени” од аутора изван Србије (табела 1).

2.1.2. Показатељи библиометријског квалитета

Овим индикаторима придаје се у Програму изузетна пажња. Слободно се може рећи да је то особеност ЦЕОН-овог модела вредновања часописа. У једној скорашњој анализи показано је да су управо они одиграли значајну улогу у нагом развоју домаћих часописа током протекле деце-

- (1) **Опремљеност чланака:** Комплетност метаподатака за опис чланака
- **Наслов рада на српском**
 - **Наслов рада на енглеском** (изузетно на немачком, француском или руском)
 - **Сажетак/апстракт на српском**
 - **Сажетак/апстракт на енглеском** (изузетно на немачком, француском или руском)
 - **Кључне речи на српском**
 - **Кључне речи на енглеском**
 - **Тип документа** (тзв. уредничка класификација рада)
 - **Ознака пројекта** (назив и кодна ознака пројекта у оквиру кога је рад настао и назив финансирајуће институције)
 - **Ауторска афилијација** (комплетна хијерархија, тј. са надређеном установом нивоа универзитета)
- (2) **Научни и етички интегритет:** Поштовање публицистичких, етичких и рецензентских процедура
- **Провера на плагијаризам** (коришћењем сервиса који је намењен провери искључиво научних радова)
 - **Датум пријема и прихватања** (као и датуми евентуалних исправки односно предатих верзија рада)
 - **Попис рецензента јавно доступан** (објављен барем једанпут годишње)
 - **Број рецензента** (у односу на број радова)
 - **Удео (%) иностраних рецензента**
 - **Изјава о ауторству и оригиналности рукописа** ("Publication ethics statement")
 - **Аутоцитираност часописа** (процентуални удео аутоцитата у укупном броју остварених цитата)
- (3) **Видљивост и доступност:** Стварање предуслова за лоцирање и преузимање радова
- **Попис референци дат у засебном одељку** (литература или ендноте)
 - **Додељивање DOI** (Digital Object Identifier) свим чланцима у часопису
 - **Квалитет кључних речи** (стандардност; заснованост на међународним тезаурусима)
- (4) **Транспарентност уређивања:** Организациона ефикасност и транспарентност уређивачких процедура
- **Онлајн пријављивање, рецензирање и праћење** (употреба система за управљање часописом)
 - **Транспарентност процедура** (селекциони размер и рецензентске одлуке доступни онлајн финансијеру и евалуатору)
- (5) **Интернационалност:** Језичка компатибилност и ауторска међународна укљученост
- **Удео (%) радова иностраних аутора** (искључујући коауторске радове с домаћим ауторима)
 - **Удео (%) радова објављених у коауторству с ауторима иностране афилијације**
 - **Удео (%) референци иностраног порекла**, тј. оних публикованих ван земље и на страном језику
 - **Удео (%) радова на енглеском језику** (публикованих у целисти само на енглеском или двојезично)
- (6) **Сериозност:** Научна и методолошка ригорозност радова
- **Просечна старост референци** (изражена просечним медијаном у годинама; тзв. цитатни полуживот)
 - **Просечан број референци у радовима** (искључујући прилоге без референци)
 - **Удео (%) легитимних радова** (прештампани радови, конгресна саопштења и сл. нису легитимни радови)
 - **Удео (%) часописних референци** (укључујући домаће годишњаке и искључујући ма газине и новине)
 - **Удео (%) радова с бар једном референцом** (не рачунајући едиторијале и сл.)

Табела 2. Библиометријски извештај о часописима: Збирни показатељи библиометријског квалитета

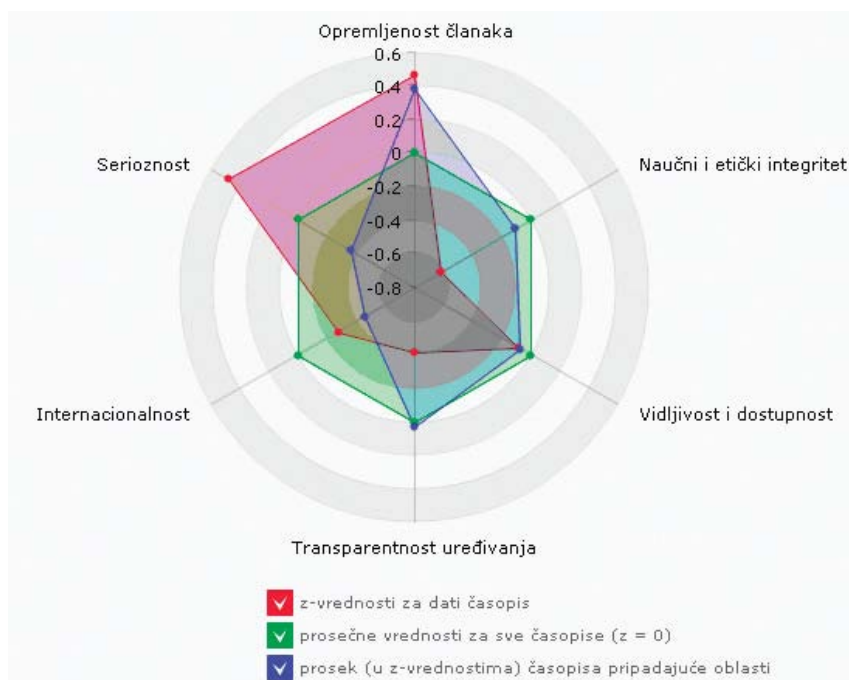
није [19,20]. Ипак, закључено је да су неки од тих индикатора испунили своју историјску улогу, да су превазиђени и да их треба осавременити. То се у међувремену, у издању БИЧ за 2012. годину, и догодило. Уведено је мноштво нових индикатора као одговор нове изазове у савременом издаваштву (табела 2).

2.1.3. Прелиминарна категорија

Крајњи циљ програма је прелиминарна категоризација часописа, како то налаже правилник који уређује ту област [21]. Прелиминарна категорија часописа утврђује се тако што се часописи рангирају по областима науке, а затим разврстају у категорије с обзиром на позицију на ранг листи. Као допунски услов за неке од категорија користе се и резултати на показатељима библиометријског квалитета. Поступак је унеколико мењан у два наврата током протекле деценије.

2.2. Библиометријски извештај о часописима

Резултати вредновања домаћих часописа објављују се у оквиру Библиометријског извештаја о часописима (БИЧ) у издању ЦЕОН-а [22]. У конци-

Слика 1. Библиометријски извештај о часописима: Сумарни показатељи библиометријског квалитета - Профил часописа

пирању БИЧ-а пошло се од доктринарних ставова усвојених у литератури да фактори утицајности могу да искажу своју апликативну вредност и предност само ако се импакт рачуна за период дужи од две године, ако постоје услови да се посматрају трендови (варијације) резултата у дужем временском периоду, ако се користи већи број индикатора и ако се часописи пореде и рангирају унутар засебних области науке [8].

Тако је БИЧ креиран као интерактивна веб апликација која кориснику омогућава рангирање на сваком од израчунатих индикатора избором научне области (према једној од две поделе: административној и научној), типа индикатора (утицајност или библиометријски квалитет) и годишњег издања извештаја (од 2002. надаље).

У извештају се на засебној страници даје портрет сваког часописа појединачно. Овај део извештаја првенствено је намењен уредништву, за лонгитудиналну анализу учинка и доношење одлука везаних за политику уређивања. Нуде се основни подаци о часопису а затим и индикатори за све анализирани године, табеларно и графички, укључујући и дистинктивни библиометријски профил часописа, и то у односу на друге часописе из своје области и истовремено све (националне) часописе заступљене у БИЧ-у, односно у корпусу за вредновање (слика 1).

2.3. Категоризација

Категоризација домаћих часописа уређена је поменутих правилником Министарства [21]. Према том пропису часописи се вреднују на основу утицајности. Утицајност међународних часописа утврђује на основу публикације Journal Citation Report. По аналогији:

Утицајност домаћих часописа утврђује се на основу библиометријске анализе и прелиминарне категоризације коју сироводи МН на основу циљаних остварених у међународним циљаним индексима и националном циљаним индексу.

Поједине категорије су експлицитно дефинисане на тој основи, нпр.

Водећи часопис националног значаја (M51) јесте научни часопис домаће издавача који је најутицајнији у својој научној дисциплини, и који, на основу збира циљаних у ISI циљаним индексима и националном циљаним индексу, оствари највиши импакт фактор, израчунаји за период од пет година, а не испуњава услове за увршћење у категорију M20.

Категоризација се обавља једном годишње. Категорије предлажу МНО за часописе из своје области, а одобрава их Министарство. На више места МНО се обавезују да као основ за доношење одлука користе резултате библиометријске анализе, који се објављују једном годишње с роком који због тога претходи изради предлога МНО. Правилник одборима даје дискреционо право да одређеном, мањем броју часописа доделе категорију

националног часописа међународног значаја (М24). То право није неограничено, пошто се одлуке и у том случају морају заснивати на резултатима библиометријске анализе. Стоји:

3) у ову катџеорију моју бији увршићени домаћи часописи (из катџеорије М51) на основу резултата библиометријске анализе и прелиминарне катџеоризације коју сироводи МН. Такву одлуку доноси надлежни МНО а поиврђује је МН (минимални услов је редовности излажења) (пловукао П.Ш.).

У односу на прописе који се у свету користе у исте или сличне сврхе Правилник даје знатно више слободе оцењивачима - члановима МНО. То је у видном нескладу с околношћу да друге средине немају ни приближно тако детаљну и обухватну анализу учинка часописа какву има МПНТР. Правилник је оптерећен и другим озбиљним мањкавостима, како правне, тако и професионалне библиографско-информатичке природе. Неке одредбе Правилника су у директној контрадикцији. Пре више од годину дана припрељен је нови, битно унапређени правилник, али је из нејасних разлога процес његовог доношења заустављен.

3. Основни видови злоупотребе

Оба основна метода вредновања часописа рањива су на злоупотребе. Злоупотреба је то више што је организована заштита унутар научне заједнице слабија, а притисак на објављивање по сваку цену већи.

3.1. Злоупотреба квантитативних показатеља

Упоредо с комерцијализацијом научне публицистике и заоштравањем конкуренције у тој области растао је током две протекле деценије и број различитих злоупотреба квантитативних мерила вредности часописа.

3.1.1 Злоупотреба утицајности

Најраширенији облик злоупотребе је инфлација импакта. Једноставан начин да се то оствари је ексцесивно самоцитирање часописа, што се местимично догађа практично од времена када је ИФ уведен у евалуативну праксу. Неки видови уредничке манипулације су мање директни и мање спорни. Један такав облик «сналажења» уредника је фаворизовање методолошких радова, пошто се они више цитирају. Неки уредници објављују едиторијале или прегледне радове у којима се масовно цитирају радови из сопственог часописа. Учестала је пракса да уредници, непосредно или преко рецензената, сугеришу ауторима да цитирају њихов часопис, што је већ недопустиво. Прилог у виду цитата често се поставља као имплицитни, а понекад и као отворени услов за прихватање поднетог рукописа [23]. Овај вид злоупотребе се веома осуђује, али ретко санкционише, јер

га је тешко доказати пошто се граничи с легитимним захтевом да се рад употпуни и унапреди.

Последњих година, са ширењем праксе наплате публицистичких трошкова ауторима и њиховим афилијативним установама (модел тзв. златног отвореног приступа), отвориле су се нове могућности за злоупотребе. Неки од нових метода има форму удруживања већег броја часописа, обично истог издавача, у систем унакрсног или циркуларног цитирања (тзв. цитатни картели). Чланови картела су обично пролиферантни аутори који пристају на инструментално цитирање да би увећали вероватност да им се рад прихвати и евентуално објави по нижој цени. Слична пракса узајамног нелегитимног цитирања забележена је приликом израде БИЧ за 2012. годину у три часописа у издању једног домаћег института. У том случају мотивација уредништва није била у остваривању новчане добити, пошто се у тим часописима трошкови издавања не наплаћују, већ очигледно само у настојању да се с ослонцем на виши импакт испослују за часописе више оцене/категорије. Сва три часописа су суспендована у СЦИИндекс-у и БИЧ-у до повлачења спорних радова или објављивања исправки.

Најдаље су, чини се, отишли уредници HealthMed-а и ТТЕМ-а, двају сарајевских часописа. Уредници су на волшебан начин успели да их индексирају у базама Thomson Reuters-а и тако их учинили привлачним за ауторе, понајвише из Србије, упркос томе што наплаћују изузетно високе и сасвим неоправдане трошкове. Утврђено је да су они у многим случајевима “подметали” неким ауторима цитате сопственим часописима, просто тако што би их придодавали попису референци без знања аутора. [24] Након обелодањивања доказа о томе часописи су промптно искључени, како из WoS/JCR, тако и из Scopus-а. У аферу су уплетени и бројни аутори из Србије. О њиховој улози сведоче одговори на е-упит из поменутог истраживања у коме им је затражено објашњење за референце из пописа литературе које нису цитиране у тексту (табела 3). Већина се оглушила о тај позив и тако практично признала кривњу. Многи приспели одговори се препознају као покушаји наивног правдања. Насупрот томе, неколицина аутора директно је оптужила уредништво часописа и понудила доказе да спорне (фантомске) референце не постоје у њиховим поднетим рукописима. Непознато је да ли је до закључења овог рада било ко од инволвираних аутора (чија су имена иначе позната МПНТР) сносио због учешћа у овој афери било какве консеквенце.

Злоупотреба импакта обично има облик вештачког увећавања броја остварених цитата. Међутим, вредност ИФ подједнако је могуће максимизирати смањењем вредности у имениоцу формуле за рачунање, где се уноси број објављених радова. Домишљати уредници ту вредност смањују класификовањем радова на начин да их евалуативни извори, нпр. Journal Citation Report (<http://thomsonreuters.com/journal-citation-reports>), третирају као “нецитабилне ајтеме”, а да притом обрачунавају цитате остварене у њима. На тај начин постиже се исти ефекат као и фабрикавањем цитата.

	HealthMed	ГТЕМ
Грешка аутора (моја, наша)	3	5
Грешка уредника	9	4
Не знам како је грешка настала	5	0
Грешка не постоји	6	1
Не разумем (шта се од мене тражи)	5	0
Без одговора	55	59

Табела 3. Објашњење аутора радова о пореклу фабрикованих цитата

3.1.2 Злоупотреба библиометријског квалитета

Мерила библиометријског квалитета генеришу се на основу података који се често и лако искривљују ради «улепшавања» слике о часпису. На инфо странама часописа нетачно се приказује селекциони размер, што чине чак и престижни међународни часописи. У часописима малих средина датуми пријема и прихватања радова су крајње непоуздани. Број и академски статус рецензената се преувеличава, а начело тзв. двоструког слепог рецензирања само декларативно користи. На попису чланова уредништава радо се истичу имена угледних (иностраних) истраживача, који у уређивању часописа не учествују ни на који начин.

Неки од уврежених видова малих злоупотреба производ су површности и неодговорности. Оправдавају се материјалном оскудицом и тешким условим рада. За њих, међутим, не би смело да буде разумевања, пошто издавање часописа није било чија императивна обавеза. Овако, толерисање искривљених информација о часописима уноси ентропију у простор научне публицистике и отежава генерисање поузданих квантитативних показатеља библиометријског квалитета, потенцијално изузетно важних за њен развој.

3.2. Злоупотреба експертске процене

Између употребе и злоупотребе тзв. експертске процене, линија је веома танка. У најбољој намери да то чине непристрасно, процењивачи комплексних квалитета каква је без сумње вредност часописа, нужно пројектују сопствене преференције, предрасуде и интересе. То се дешава чешће онда када поступак процењивања није разрађен и не темељи се на научно верификованим методима.

Поступак категоризације у Србији, тачније припрема предлога за категоризацију од стране МНО, није разрађен и не темељи се на таквим методима. У недостатку прописа (методолошког упутства, пословника, водича, или сл.) као и евиденције о томе како се тај поступак одвија иза затворених врата, мора се веровати анегдотским извештајима да он има форму сасвим слободне размене

ОБЛАСТ ПРЕМА ПОДЕЛИ НА МНО	Н	МНО	ЦЕОН	разлика	ранг
Српски језик и књижевност	72	1.986	0.583	1.403	(1)
Историја, археологија и етнологија	81	1.988	0.765	1.222	(2)
Уређење заштита вода, земљишта и ваздуха	35	2.371	1.400	0.971	(3)
Право и политикологија	33	2.030	1.091	0.939	(4)
Саобраћај, урбанизам и грађевинарство	22	2.091	1.364	0.727	(5)
Психологија, педагогија и спец.васпитање	22	1.864	1.136	0.727	(6)
Социологија и демографија	10	2.200	1.500	0.700	(7)
Материјали и хемијске технологије	16	2.375	1.688	0.688	(8)
За биотехнологију и пољопривреду	40	2.225	1.550	0.675	(9)
Математика, рачунарске науке и механика	13	2.231	1.615	0.615	(10)
Енергетика, рударство и енергетска фикасност	18	2.111	1.500	0.611	(11)
Интердисциплинарне науке	16	1.875	1.313	0.563	(12)
Машинство	21	2.000	1.524	0.476	(13)
Економија и организационе науке	37	1.784	1.324	0.459	(14)
Хемија	7	2.143	1.714	0.429	(15)
Биологија	11	1.727	1.364	0.364	(16)
Филозофија и теологија	11	1.818	1.545	0.273	(17)
Електроника, телекомуникације и информационе технологије	18	1.833	1.611	0.222	(18)
Геонауке и астрономија	11	2.091	1.909	0.182	(19)
Медицинске науке	56	1.625	1.571	0.054	(20)
Физика	6	1.833	1.833	0.000	(21)
Наука о спорту	6	1.667	2.333	-0.667	(22)

Квантификација категоријалне припадности обављена је према формули: $M24=4$, $M51=3$, $M52=2$, $M53=1$, неоцењен=0

Табела 4. Разлике између просечних прелиминарних категорије (БИЧ) и предлога категорије (МНО) за 2012. годину по научним областима које покривају МНО

мишљења о часописима. Не воде се записници, тако да остаје непознато како се који од учесника у расправи изјаснио. Поступак, дакле, почива на имперсоналном колективном одлучивању и злогласној колективној одговорности. Далеко је од тога да се може сматрати јавним. Од стране бројних уредника и аутора, учесника у анкети ЦЕОН-а описује се као «плес у мраку», «трговина бодовима» и «чашћавање на рачун оних који нису за столом».

Резултати истраживања ЦЕОН-а сагласни су с таквим оценама. У оквиру скорашње анализе поводом приговора поднетог Министарству [25] утврђено је да оцене више од половине МНО одступају од оцена утврђених у оквиру библиометријске анализе за више од пола разреда (табела 4). У

дисциплина	категорија	2009		2010		2011		2012	
		ЦЕОН	МНО	ЦЕОН	МНО	ЦЕОН	МНО	ЦЕОН	МНО
Друштвене	0 (неоцењен)	19	22	25	20	27	13	35	9
	24	3	16	2	17	4	17	5	19
	51	4	19	4	24	3	27	5	29
	52	22	28	31	24	31	23	36	24
	53	57	20	54	31	52	37	41	41
Хуманистичке	0 (неоцењен)	37	13	59	7	64	6	75	7
	23				1		2		1
	24	1	11	1	12	1	11	1	11
	51	3	34	1	35	2	34	3	40
	52	24	23	28	31	28	39	25	33
	53	52	36	52	55	50	53	45	57
Интердисциплинарне	0 (неоцењен)		3			1	1	1	
	24	3	1	2	1	2		1	1
	51	1	5	2	5	2	8	2	7
	52	4	7	10	8	9	6	9	6
	53	11	3	5	5	3	2	4	3
Медицинске	0 (неоцењен)	1	14		17				
	24	2	1	2		2	1	2	
	51	2	2	2	2	3	3		2
	52	12	11	12	10	14	15	19	17
	53	30	19	29	16	26	26	24	26
Природне	неоцењен		13		8	1	3	1	3
	24	2	3	2	3	1	2	3	3
	51	5	11	2	8	4	14	2	13
	52	11	8	12	9	8	6	10	5
	53	19	2	14	2	14	3	12	4
Технолошке	0 (неоцењен)	1	18	1	10	10	3	13	3
	23	1							
	24	5	2	5	6	4	10	4	13
	51	5	21	4	15	5	18	5	25
	52	28	30	30	45	30	36	32	42
	53	60	29	54	18	52	34	50	21

Табела 5. Подударност оцена утврђених библиометријским поступком (ЦЕОН) и оцена матичних научних одбора (МНО) по ширим научним областима

том погледу предњаче два МНО из области хуманистике која су своје оцене увећала за више од једне категорије. Очигледно је да је хиперинфлација оцена мотивисана потребом да се учинак аутора из области које МНО покрива вештачки увећа. Оцене су олако, мада мање, увећавали и одбори из области друштвених и технолошких дисциплина. За њихово одступање мање је оправдања, пошто формални квантитативни критеријуми који се у библиометријској анализи користе у њиховим дисциплинама не би требало да буду спорни. Резултати показују да одбори из најразвијенијих научних области углавном прихватају резултате библиометријске анализе.

Из табеле 5 видљиво је да се највише увећавају оцене за категорију националног часописа међународног значаја (M24) и водећег националног часописа (M51). Категорија часописа међународног значаја у немалом броју случајева додељивана је часописима без цитата у JCR, дакле часописима нултог међународног одзива. Сасвим је забрињавајуће то што је у току 2012. дошло до ескалације инфлаторног оцењивања у технолошким наукама, за шта се тешко може наћи било какво оправдање (Табела 5).

Многи МНО раде у условима конфликта интереса велике већине својих чланова. У актуелном МНО за историју сви чланови су или уредници или чланови уредништва неког од оцењиваних часописа, док их је у МНО за друштвене науке (МНО ДН) и језик свега петоро који то нису (по 3 и 2, респективно). Од раније је познато да се с променама у саставу МНО значајно мењају и оцене часописа. У једној непубликованој студији за потребе Министарства испитане су разлике између одлука МНО за друштвене науке тадашњег и претходног сазива као и разлике између одлука МНО и предлога ЦЕОН-а. Резултати (табела 6) су показали да је МНО ДН увећао своје оцене у односу на оцене колега из претходног сазива, али да је та разлика значајно већа када су у питању “сопствени часописи”, тј. они који су у МНО заступљени својим уредницима или члановима уредништва, односно уређивачког савета. Одступање од оцене ЦЕОН-а у корист “сопствених” часописа још је изразитије. Закључено је да чланови МНО ДН разрешавају свој конфликт интереса на тај начин што увећавају оцене мање-више свим часописима, да би “сопственима” могли да то чине у већој мери. [26]

	МНО 2006–МНО 2009				МНО 2009–ЦЕОН 2009			
	М	с	т	п	М	с	т	п
заступљени	-1.55	0.60	2.24	0.028	1.41	0.91	-3.08	0.003
незаступљени	-1.13	0.77			0.65	0.99		

М = просечно повећање оцене/катеорије; с = стандардна девијација; т = т-вредност; п = ниво значајности

Табела 6. Одступања оцена МНО ДН у односу на МНО ДН претходног сазива (2005/6) и у односу на ЦЕОН у зависности од заступљености представника часописа у МНО ДН

Недопустиво је то што поједини МНО негирају то да је поштовање етичких публицистичких начела једна од димензија вредновања часописа. У поменутом приговору ЦЕОН-а на Предлог категоризације за 2012. годину [25] констатује се да су у неким високооцењеним часописима та начела грубо нарушена објављивањем плагијата, аутоплагијата и радова с фалсификованим (фабрикованим) цитатима. МНО ДН је категоризовао чак седам часописа у којима су прекршаји били таквих размера да је ЦЕОН био присиљен да их искључи из националног цитатног индекса и на њему заснованог библиометријског извештаја. Попис тих часописа, заједно с појединачним и поименичним доказима био је познат МНО за ДН у моменту одлучивања, али се он о то оглушио. Часописима с таквог прошлогодишњег пописа била је ускраћена категорија, да би им сада била додељена «на мала врата», а да претходно нису повукли спорне радове. Евидентно је да тај одбор прикрива злоупотребе, излажући ризику домаћу науку у целини, пошто се у савременим условима (мониторинга заснованог на јавној доступности информација) откривање таквих прекршаја не може избећи и пошто се прекршаји приписују појединцима, док се њихово прикривање, с разлогом, приписује научној заједници.

4. Мере за сузбијање злоупотреба

Последњих година у научној публицистици се поклања знатно више пажње заштити од злоупотреба. Мониторинг разних регулаторних тела, слободних агената и индивидуалних пројеката усредсређен је првенствено на проверу оригиналности радова и веродостојности података. Нове технологије за детекцију плагијаризма, фабрикованих резултата и фалсификованих налаза (нпр. фотографија) резултирале су наглим увећањем опозива радова и пратећим аферама [27]. Услед тога уредништва угледних часописа у свету битно су заштрила критеријуме прихватања радова и поступак рецензирања.

Слично томе, произвођачи цитатних база података улажу нове напоре да заштите легитимност својих евалуативних алата. Поседно се прати аутоцитираност часописа и порекло цитата, односно пописи цитирајућих часописа, како би се препознало евентуално удруживање часописа у цитатне картеле. Однедавна се систематски посматрају и годишње промене у броју објављених радова, јер нагли пораст тог броја указује на предаторско понашање часописа. Реч је о часописима којима је једини циљ остваривање добити, уместо дисеминације научних резултата. Издавачи и уредништва за које се на основу пригодних индикатора (индиција) основано посумња да воде такву пословну и издавачку политику доспевају на листе тзв. предатора [28, 29].

Уређивачи WoS, односно JCR увели су политику ригорозног пенализо-

вања часописа. Одређени часописи се привремено суспендују (suppressed titles), а ако не отклоне мањкавости или допусте себи крупне прекршаје трајно искључују из система (dropped titles). Већи број часописа из региона доживео је у последњих две године такву судбину, између осталих и један часопис из Србије. ЦЕОН, као издавач СЦИИндекса усвојио је пре две године праксу заштите базе од плагијаризма и манипулативног цитирања по узору на Thomson Reuters и друге реномиране светске агрегаторе.

У научној заједници убрзано се шири убеђење да је неопходно систематски радити на успостављању поверења у уређивачи процес и учинити га јавним у већој мери. Инсистира се на повременом објављивању листа рецензената и сазрева уверење да треба увести систем тзв. отвореног рецензирања радова. Међународна регулаторна тела, нпр. Комитет за етику публикавања (COPE, <http://publicationethics.org>) развио је разгранату информативну делатност и интервентне методе притиска на све актере који учествују у процесу издавања часописа да поштују међународне стандарде и добре обичаје. У неким областима домаће научне публицистике, нпр. медицинско-биолошким наукама тај тренд се успешно прати [30].

Може се закључити да су методи и алати библиометријског вредновања часописа у доброј и све већој мери заштићени од злоупотреба. Међутим, злоупотребе тзв. експертске процене у извођењу МНО теже је сузбити. Добрим делом оне настају као одговор чланова МНО на опажени неповољан положај дисциплина и институција које заступају. «Надувавање» оцена доживљава се с њихове стране као оправдано изигравање прописа, неопходан корективни механизам. Зато се постојећа лоша пракса тешко може искоренити без промена у систему вредновања и награђивања истраживача, сада (сасвим погрешно) заснованог искључиво на рејтингу часописа у којима објављују.

Независно од тога, Министарство би своје одлуке о категоризацији требало да доноси без претходног мишљења МНО, на основу библиометријске анализе, која је управо стога и уведена. Своје сугестије и корекције МНО би могли да дају накнадно под условом да то чине на јавно образложен и етички прихватљив начин. Службено оцењивање «сопствених» часописа, је неспојиво са системом вредности који влада унутар европског научног простора. Практика на свету показује да тела попут МНО немају услова за самостално оцењивање часописа, а домаће вишегодишње искуство да многа од њих немају ни спремности да то учине на одговоран и непристрасан начин.

До увођења такве процедуре на путу европских интеграција могао би, као привремено решење, да се користи поступак који је Министарство већ практиковало, да би га затим напустило. То решење је подразумевало да Министарство (1) затражи од свих МНО да објасне одступања оцена у односу на оцене утврђене библиометријском анализом и (2) не допусти разлике које су веће од једне оцене/категорије.

Литература

1. Doreian P. Structural equivalence in a psychology journal network. *Journal of the American Society for Information Science* 1985;36(6):411-7.
2. Day A, Peters J. Quality indicators in academic publishing. *Library Review* 1994;43(7):4-72.
3. Gorman GE. Library and information science journals in the Asian context. U: 65th IFLA Council and General Conference: Papers and Proceedings; 1999 August 20-28; The Hague, Netherland.
4. Sassali J, urednik. Evaluating journals. University Oulu; 2013. [citirano 2013 Jul 23]. Preuzeto sa: <https://wiki oulu.fi/display/tor/1.3.1.2+Evaluating+journals>
5. European Reference Index for the Humanities (ERIH). [citirano 2013 Jul 23]. Preuzeto sa: <http://www.esf.org/hosting-experts/scientific-review-groups/humanities/erih-european-reference-index-for-the-humanities.html=ERIH>
6. Leydesdorff L. How are new citation-based journal indicators adding to the bibliometric toolbox? *Journal of the American Society for Information Science* 2009;60(7):1327-36.
7. Pajić D. Ima li Impakt faktor alternativu? U: SNTPI '09 Sistem naučno-tehnoloških i poslovnih informacija; 2009 jun 19-20; Beograd, Srbija. Beograd: Fakultet informacionih tehnologija; 2009. Str. 57-60.
8. Rousseau R. Journal evaluation: Technical and practical issues. *Library Trends* 2002;50(3):418-39.
9. Šipka P. Vrednovanje časopisa na osnovu bibliometrijskih pokazatelja - opis modela i implikacije za uređivački rad. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* 2003;131(posebno izdanje):38-49.
10. Centar za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON). EINUS: Elektronski izveštaj o naučnom učinku u Srbiji - odeljak za društvene nauke 1991-2002 [CD-ROM]; 2002.
11. Maričić S. Scholarly journals from science periphery: Towards a common methodology for evaluating their scientific communicability? *Croatian Information and Documentation Society* 2002;50(1-2). [citirano 2013 Jul 23]. Preuzeto sa: <http://hdl.handle.net/10150/105820>.
12. Faria JR, Araújo Jr.A, Shikida CD. The citation pattern of Brazilian economists. *Estudos Econômicos* 2007;37:151-166.
13. Sheibaninia A, Valaiee N, Tavakoli B, Azizi F, Mohamadsadeghi Sh, Nourbakhsh M. Quality of research articles published in Iranian Dental Journals. *Pak J Med Sci* 2010;26(4):847-51.
14. Lokker C, Haynes RB, Chu R, McKibbon KA, Wilczynski N, Walter SD. How well are journal and clinical article characteristics associated with the Journal Impact Factor? *J Med Libr Assoc* 2012; 100(1):28-33.
15. Taylor J. The assessment of research quality in UK universities: Peer review or metrics. *British Journal of Management* 2011;22(2):202-17.

16. Ugaz AG, Boyd TC, Croft VE, Carrigan EE, Anderson KM. Basic list of veterinary medical serials, third edition: Using a decision matrix to update the core list of veterinary journals. *Journal of the Medical Library Association*. October 2010;98(4):282-92.
17. Turban E, Zhou D, Ma J. A group decision support approach to evaluating journals. *Inform. Manage.-Amst.*, 2004; 42: 31–44.
18. Šipka P. The Serbian Citation Index: Context and content. U: *Proceedings of ISSI 2005 - 10th International Conference of the Society for Scientometrics and Informetrics*; 2005 jul 24-28; Stockholm, Sweden. Stockholm: ISSI and Karolinska Univ. Press; 2005. Str. 710-1.
19. Popovic A, Antonic S, Filipi-Matutinovic S. Rapid changes of Serbian scientific journals: Their quality, visibility and role in science locally and globally. *E-Science and Information Management: Communications in Computer and Information Science* 2012;317:61-70.
20. Šipka P. Bibliometric quality of Serbian journals 2002-2011: More than just a dress for success. *Journal Publishing in Developing, Transition and Emerging Countries: Proceedings of the 5th Belgrade International Open Access Conference 2012 (2013)* [citirano 2013 Jul 23]. Preuzeto sa: <http://boac.ceon.rs/index.php/BOAC/12/paper/view/110/7>
21. Pravilnik o postupku i načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata. *Službeni glasnik RS* 2008;38.
22. Centar za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON). Bibliometrijski izveštaj o časopisima. [citirano 2013 Jul 23]. Preuzeto sa: <http://scindeks-bic.ceon.rs>.
23. Wilhite AW, Fong EA. Coercive citation in academic publishing. *Science*, 2012; 335(6068):542-543.
24. Šipka P. Legitimacy of citations in predatory publishing: The case of proliferation of papers by Serbian authors in two Bosnian WoS-indexed journals. U: *CEES Occasional Paper Series*; 2012. [citirano 2013 Jul 23]. Preuzeto sa: <http://ceon.rs/ops/12122.pdf>
25. Centar za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON). Prigovor na Predlog kategorizacije časopisa. [Nepublikovani dokument]. Dostavljen 30.08.2013. Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja pod br: 42-08/13.
26. Šipka P i dr. Naučni učinak Srbije u 2008. godini: uporedna analiza na osnovu bibliometrijskih pokazatelja - Izveštaj za potrebe Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Srbije, Beograd: Centar za evaluaciju u obrazovanju i nauci, 2009.
27. Steen RG. Retractions in the scientific literature: Is the incidence of research fraud increasing? *J Med Ethics* 2011; 37:249-53.
28. Beall J. Criteria for Determining Predatory Open - Access Publishers (2nd edition). [citirano 2013 Jul 23]. Preuzeto sa: <http://scholarlyoa.files.wordpress.com/2012/11/criteria%2D2012%2D2.pdf>

29. Beall J. Beall's List of Predatory Publishers 2013. [citirano 2013 Jul 23].
Preuzeto sa: <http://scholarlyoa.com/2012/12/06/bealls-list-of-predatory-publishers-2013/>.
30. Vučković-Dekić L, Radulović S, Stanojević-Bakić N, Jelić S, Borojević N, Stojanović N, Đurković-Đaković O, Jovović Đ, Milenković P. Dobra naučna praksa - Etički kodeks naučnoistraživačkog rada. U: Vučković-Dekić Lj, Milenković P, Šobić V. Etika naučnoistraživačkog rada u biomedicini. Beograd: Akademija medicinskih nauka Srpskog lekarskog društva i Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu 2002; str.161- 173.